

VAQIF VƏ VİDADI

DÜNYAGÖRÜŞÜ "SAVAŞ"LARINDA

(S.Mümtazın tədqiqatlarını çıxış nöqtəsi kimi alaraq)

(Əvvəli 9-cu səhifədə)

Nikbinlik Vaqif poeziyasını səciyyələndirən əsas xüsusiyyət kimi qələmə verilsə də, yaradıcılığının ilk dövrü – məktəbdarlıq illərində yazdığı şeirlərdə bu keyfiyyət səciyyəvi əlamətə çevrilə bilmir. "Bayram oldu" bu mənada da ibrətamiz nümunədir. "27 il müddətində sarayın ən mötəbər adamlarından biri kimi tanınması" (H.Araslı) faktı bizə düşünməyə əsas verir ki, uzun bir müddət yazdığı şeirlərin pafosunu təşkil edən nikbinliyin əsasında onun maddi durumunun yüksək səviyyədə olması aparıcı rol oynamışdır. Yaradıcılığının son mərhələsində - faciəli hallar yaşadığı günlərdə onun nikbinlikdən tamamilə uzaq şeirlər yazması da "toy-bayramdır bu dünyanın əzəbi" düşüncəsinin heç də onun bütün yaradıcılığının kredosuna çerilə bilmədiyini sübut edir. Vaqifin yaradıcılığı bütün uğurlu cəhətləri ilə bərabər, dünyagörüşünün bədii ifadəsi baxımından kifayət qədər mürəkkəb xarakterə malikdir və buna görə də ədəbi-elmi qiymətləndirmələrdə də ziddiyyətlərə yol açır. H.Araslı yazır: "...Lakin Vaqifə xas olan bu ruh yüksəkliyi şairin

*Ey xoş onlar kim, Məhəmməd Mustafanı sevdilər,
Öldular aşuq, Əliyyul-Murtəzani sevdilər,
Sıdqu ixlas ilə pənc Ali-əbani sevdilər,
Cərdəh məsum tək müşkülüşəni sevdilər,
Dəxi onlardan gözəl yaxşı cəməat görmədim!*

İslam müqəddəslərini sevgi ilə tərənnüm edən bu bəndin son nəşrlərə düşməməsinin, daha doğrusu, salınmamasının səbəbi nədir? Səbəbi Vaqifin yaradıcılığının son dövründə dünyagörüşündə əmələ gələn əsaslı dəyişmənin mümkün qədər açıq çıxarılmasının qarşısının alınması. "Bax" qəzəlinə və "Görmədim" müxəmməsində şair artıq dünyəvi eşqdən üz döndərir, üzünü mütləq başlanğıca – bir olan Allaha tutur; bir növ günahkar bəndə kimi onun lütfünə sığınır: "Vaqifə, ya rəbbanə, öz lütfünü eylə pənah". Çünki başına gələnlər Allahın varlığını, gücünü, qüdrətini ona dərk etdirmişdi. *Mən fəqirə əmr qılmışdı siyasət etməyə,
Saxlayan məzlumu zalımdan o dəm qəffarə bax!
Qurtaran əndişədən ahəngəri biçəranə,
Şah üçün ol midbəri təbdil olan mismarə bax!* - misralarında dostuna edilən üzrxahlıq məzmunu da var, onun vaxtilə dediklərini indi

bütün yaradıcılığı boyu davam etmir. Həyatının son illərində qarşılaşdığı ağır şərait şairin yaradıcılığında kəskin dönüş yaranmasıyla nəticələnir". Bu dəyişiklik nədən ibarətdir? H.Araslı fikrində davam edərək yazır: "Bu zaman şairin yaradıcılığında ictimai motivlər həyatın, zamanın gərşidindən şikayət öz əksini tapır" (Araslı H. Şeirimizin fəxri M.P.Vaqif. Əsərləri. Bakı. 2004. s.8). Ədəbiyyatşünaslıq Vaqifin yaradıcılığında baş verən dönüşü ümumən bu cür izah edir və bu məsələyə nöqtə qoyur. Halbuki dönüşün məzmunu kifayət qədər mürəkkəb xarakterlidir və tarixi ədəbi proseslə bağlı üstü örtülü qalan bir çox mətləblərin açılmasına güzgü tutur.

"Bax" və "Görmədim" şeirlərinin yazılışı ilə ədəbiyyatşünaslıq Vaqifin yaradıcılığında nikbinlikdən bədbinliyə, dünyəvi eşqin tutumlu sosial məzmununa keçidi qəbul edir. Lakin Vaqif yaradıcılığında "dönüş"ün əsas məzmununun üstündən sükutla keçilir. Ədəbiyyatşünaslıq Vaqifin dünyagörüşündə əmələ gələn dəyişikliyin əsas məzmun və mahiyyətindən danışmağı lazım bilmir. İki dostun dünyagörüşü "savaş"larında, dünyəvi eşqlə ilahi eşq qarşıdurmasında Vaqifin Vidadinin qələbəsinə qəbul etməsindən söz açmır, hətta bəzi hallarda bu qələbəni işarələyən aşkar məqamları Vaqif yaradıcılığından silib atmaq təşəbbüslərinə də əl atılır. R.Qənbərqızı F.Köçərlinin "Ədəbiyyat tarixi"ndə verilən "Görmədim" müxəmməsinin bir bəndinin üstündə ulduz işarəsi qoyaraq kitabın "izahlar və qeydlər" hissəsində yazır: "Bu bənd şairin əsərlərinin son nəşrlərinə düşməmişdir". Həmin bənd aşağıdakıdır:

qəbul etdiyini, bir olan Allaha tapındığını bildirmək istəyi də var. Qəribədir ki, ədəbiyyatşünaslıqda Vaqifin Vidadiyə müraciəti tamamilə tərsinə yozulur. 2004-cü ildə buraxılmış Vaqifin "Əsərlər"inə yazılmış "Qeydlər, izahlar"da oxuyuruq: "Vaqif bu şeiri 1797-ci ildə Ağa Məhəmməd Şah Qacar öldürüldükdən sonra yazıb dostu Vidadiyə göndərmişdir. Burada şair, Vidadinin zamanədə baş verən hadisələrdən ibrət almağa çağırır". Halbuki, Vaqifin dostuna üzrxahlığı Vidadinin vaxtı ilə onu ilahi eşq mərtəbəsinə dəvət etməsinə peşimançılıq hissi ilə xatırlaması ilə birbaşa bağlıdır. Vidadi israrla deyirdi:

*Əzrail ki, cəngəl çalar canına,
Çevrilib baxarsan hər bir yanına,
Ol zamandan sənə ah, əfqanına,
Nə bir gəlin, nə qız yetər, ağlarsan...*

"Görmədim" müxəmməsindəki: *Zülfü ruyü xəttü xalın axırın gördüm tamam,
Həmdəmi-sahibcəmalın axırın gördüm tamam,
Başadək bir hüsnü-surət, qəddü-qamət görmədim* – misraları Vidadinin "Ol zamandan sənə ah, əfqanına, Nə bir gəlin, nə qız yetər, ağlarsan" xəbərdarlığına Vaqifin üzrxahlığı, xəbərdarlıqdakı böyük həqiqəti başa düşməsinin və qəbul etməsinin birmənalı etirafıdır. Eyni zamanda klassik romantik şeir üslubunun zaman-zaman yaşamaq imkanlarının təsdiqidir. Bütün bunlar tarixi ədəbi prosesin realıqlarıdır, "Füzuli tilsimi"ni qırmağa ehtiyac olmamasının göstəricisidir və müstəqillik dövrünün elmi qiymətləndirmələrində bizi düşündürməlidir.